

педагог одним из первых обратился к обозначенной проблематике с позиций формирования культуры жизненных потребностей как защиты и поддержки ребенка. Наиболее полно Василий Александрович изложил свои мысли относительно формирования витальных потребностей подростков в книге «Рождение гражданина», во второй части трилогии о воспитании. Обосновывается актуальность обозначенной проблематики в условиях современных вызовов и угроз.

Ключевые слова: ребенок, жизненные потребности, формирование, культура потребностей, физическая культура, режим дня, полноценное питание, подростковый возраст, защита, поддержка.

Abstract. The article deals with the vital needs of a growing individual as such that have pedagogical aspects and educational implications. It is found that in the entire Soviet pedagogy, the alpha and omega of education of children during the whole period of its existence was work, different kind of work, ranging from kindergarten to universities.

Vital needs of pupils through the prism of cultural heritage of O. Sukhomlynsky are considered. It is proved that the Ukrainian teacher is one of the first who began to study this problem from the standpoint of forming a culture of life needs as a way of protection and support of a child. The most fully Vasyl Oleksandrovych presented his ideas concerning the formation of the vital needs of adolescents in the book “The Birth of a citizen”, in the second part of the trilogy about the education. The urgency of the problems in the context of modern challenges and threats are grounded in the article.

Keywords: child, vital needs, formation, the culture of needs, physical culture, day regimen, nutrition, adolescence, protection, support.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2016

Г. П. Пустовіт

ПЕДАГОГІНА СКЛАДОВА ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИКЛИКИ

Анотація. У статті розкрито й охарактеризовано філософсько-культурологічні й суто психолого-педагогічні аспекти виховання особистості у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів як важливої сфери її дозвіллевої діяльності; здійснено виокремлення й характеристику провідних концепцій, теоретичних підходів до формування зростаючої особистості за межами школи у сучасних соціокультурних вимірах.

Ключові слова: позашкільна освіта та виховання, навчально-виховний процес, зростаюча особистість, соціокультурні виклики, педагогізація дозвіллевої діяльності учнів.

Постановка проблеми. Розгляд антропологічних проблем, що набувають сьогодні особливої значущості в освітньому просторі держави передбачає вирішення ряду важливих завдань формування високої функціональності людини в умовах, коли зміна ідей, знань, виховних технологій і навіть загалом освітньо-виховних парадигм на всіх рівнях здобуття освіти відбувається набагато швидше, ніж зміна поколінь. Відтак, детермінується пошук ефективних шляхів і відповідних їм підходів до узгодження впливу значної маси нових знань, що з'являються, і здатністю зростаючої особистості їх творчо засвоювати, а головне, застосовувати у процесі життєдіяльності в соціокультурному просторі.

Однак аналіз сучасних досліджень у галузі розв'язання проблем навчання, виховання й розвитку зростаючої особистості, й особливо це характерно для середньої ланки освіти, здебільшого зводиться до розумового розвитку і лише в деяких випадках – до загальнопсихічного. Тому сьогодні ця проблема є однією з провідних у вихованні людини XXI століття і має, на нашу думку, розглядатись у площині, де розвиток дитини здійснюється не стільки в суто знаннєвому контексті, а більше у психолого-педагогічному, з врахуванням сучасних цілей освіти.

Тобто йдеться мова, на думку В. Г. Кременя та В. В. Ільїна, про те, що нині «...актуалізується завдання формування нової освітньої парадигми, яка ґрунтується на цілісному сприйнятті процесу, що відбуваються. Завдання нової парадигми полягає в тому, щоб задіяти не тільки можливості раціональної сфери, а й таких не менш важливих складових «Я», як почуття, віра, духовність. Якщо освітня система хоче брати участь у створенні цілісної креативної особистості, а саме такі особистості потрібні «суспільству знань», то вона повинна більшою мірою враховувати досягнення сучасних концепцій про самоорганізацію...» [1, с. 11].

А в умовах позашкільних навчальних закладів ще й провідного *особистісно орієнтованого* підходу – сутність якого полягає у створенні «ситуації успіху» для дитини у всьому розмаїтті задоволення її інтересів, нахилів та освітніх потреб у процесі життєдіяльності у цих навчальних закладах. Отже, ми можемо констатувати, що особистісно орієнтований підхід у позашкільних навчальних закладах ґрунтуючись «...на особистісних замовленнях дітей і їхніх батьків, які постійно розвиваються і варіюються...», є ефективним за умови «...проекування таких педагогічних методик та технологій, які могли б якнайповніше допомогти дітям зорієнтуватись і самореалізуватись у складній і багатогранній соціокультурній ситуації» [2]; *ціннісно-мотиваційного* підходу – орієнтованого на формування системи загальнолюдських і індивідуально вивіреного часом і життям суспільства морально-духовних цінностей та важливих позитивних мотивацій досягнення вбудованої самою ж особистістю мети життєдіяльності у всій її багатомірності й соціальній значущості. Тобто важливим у цих процесах має стати усвідомлення педагогами позашкільного навчального закладу певної психологічної закономірності, у відповідності до якої психічні внутрішні процеси

(усвідомлення, сприймання, мислення, запам'ятовування тощо) мають завжди цілеспрямоване продовження у зовнішніх проявах, тобто у певних видах діяльності. І чим вищий рівень внутрішніх процесів, їх логічна єдність та взаємозв'язок, тим вищий рівень й ефективність практичної (творчої) діяльності особистості в навколишньому середовищі; *особистісно діяльнісного* підходу – спрямованого на практичну як індивідуальну, так і соціально-значущу діяльність, що є основою творчого розвитку дитини, її духовного зростання як активного члена суспільства. У межах цього підходу практичним навичкам із вивчення соціокультурного і соціоприродного середовища, тобто навичкам прийняття доцільних рішень щодо власних вчинків, поведінки і діяльності у найближчому для дитини соціумі, ми відводимо одне з центральних місць у змісті позашкільної освіти і виховання й розглядаємо їх як кінцевий етап в інтелектуальному й духовному збагаченні та фізичному розвитку особистості. Однак не менш актуальним в реалізації практичних навичок учнів, за висновком психологів Б. Бейера і Р. Чарльтона (США), є формування комунікативних умінь, тобто умінь працювати в колективі, «... що особливо важливо в наші дні, коли люди повинні об'єднуватися для досягнення суспільно значущих цілей у поступальному розвитку суспільства» [3]. Продовженням цієї думки є актуалізація В. Г. Кременем положення про те, що окреме місце у цьому напрямі посідає формування «... поведінково-комунікативних умінь і навичок, що забезпечують ефективне включення дитини в різні соціально-психологічні групи та ситуації спілкування» [4, с. 421]; *соціально адаптаційного* підходу, який забезпечує адаптацію дитини до викликів та загроз сучасного суспільства, завдяки виробленню умінь і навичок самоосвіти, самовизначення, реалізації індивідуальних здібностей та творчого потенціалу. У межах цього підходу нами виділено ряд аспектів, а саме формування: *соціальних знань*, що визначають рівень орієнтування дитини у навколишньому світі у певний період її онтогенезу; *вербальних знань*, тих знань, які визначаються сформованими вербальними здібностями щодо усвідомлення й засвоєння системних знань про довкілля; *інтерактивних знань*, тих знань, які у поєднанні з певними уміннями і навичками дають змогу організувати самостійно взаємодію з іншими членами гуртка, секції, загону, вчителями, батьками та іншим дорослими. А також знання, що дають змогу сформулювати самооцінні судження щодо ставлення індивіда до себе й до інших. Крім цього, вони допомагають зростаючій особистості вибудувати ефективну взаємодію дитини з найближчим оточенням; *психолого-орієнтаційних знань*, що забезпечують умови визначення й усвідомлення своїх людських сутнісних якостей та характеристик, тобто свого власного «Я» у світі; *ціннісно-орієнтаційні знання, уміння і навички*, які дають змогу зростаючій особистості, особливо у старшому шкільному віці, виокремити й охарактеризувати для себе власне місце й роль у світі, що її оточує та значущість власних вчинків і дій як для себе, так і для суспільства в цілому.

Відтак, можемо констатувати, що сьогодні у межах обґрунтованої і запровадженої нами у широку практику освітньо-виховної парадигми педагогічного супроводу дозвілєвої діяльності дитини провідним стає

відмова від вузького погляду на її розвиток, сутність якого переважно полягає саме в інтелектуальному, тоді як процеси соціального й морального становлення, і такого важливого елементу навчально-виховного процесу позашкільних навчальних закладів, як самоорганізації, самостановлення й самоствердження зростаючої особистості залишаються поза увагою. Тому процеси навчання, виховання й розвитку дитини у цих навчальних закладах розглядаються нами обов'язково у їх взаємозв'язку і в той же час як процеси адаптації особистості до соціалізаційних викликів. У свою чергу під процесом такої адаптації нами розуміється становлення зростаючої особистості в учнівсько-педагогічному колективі як загальноосвітнього, так і позашкільного навчального закладу, що передбачає розвиток здібностей, інтересів, освітніх потреб та нахилів, здатностей і готовності до ефективного оволодіння досвідом минулих поколінь й культурою українського народу, який екстраполюється у вчинки, творчу активність, діяльність та в соціальну зрілість.

Однак в умовах сучасних соціальних й економічних реформ, демократизації суспільства і гуманітаризації освіти значно підвищився попит дітей та їхніх батьків на додаткові освітні послуги, які загальноосвітня школа чи інші середні навчальні заклади задовольнити не в змозі. Розв'язання цієї важливої проблеми полягає у необхідності створення освітньо-виховного поля, відкритої для будь-якої дитини системи інтелектуального й духовно-морального розвитку як найбільш демократичного та гнучкого засобу залучення навчального закладу, сім'ї та громадськості до співпраці у вихованні і розвитку дітей та їхній соціалізації. Саме така ідея є основою навчально-виховної діяльності позашкільних навчальних закладів, які сьогодні залишилися практично єдиними інститутами виховання зростаючої особистості за межами школи, тому саме вони покликані сприяти соціальній адаптації особистості до реалій життя. Важливим є те, що вітчизняна система позашкільної освіти та виховання базується нині на історично зумовлених традиціях виховання особистості, створених представниками різних спільнот України, суспільних та родинних цінностях, ідеях, поглядах, переконаннях, ідеалах і реалізується позашкільними навчальними закладами у позаурочний час, творчими дитячими і молодіжними організаціями й об'єднаннями за місцем проживання, у різних організаціях та установах [5].

Однак, враховуючи сучасні трансформації суспільних відносин та їх вплив на процеси засвоєння молодим поколінням нагромадженого соціального досвіду, рівень і динамічність розвитку особистості, є підстави для висновку, що протиріччям процесу освіти і виховання сьогодні є протиріччя між всезростаючими і динамічними потребами суспільства та темпами, якістю і спрямованістю засвоєння підростаючим поколінням соціального досвіду, а отже, і рівнем готовності молоді до «...виконання відповідних соціальних ролей у майбутньому дорослому житті» [6].

Саме наявність такого протиріччя детермінує пошук і обґрунтування концептуальних засад сучасної парадигми освітньо-виховної діяльності позашкільних навчальних закладів,

загальнотеоретичною основою якої є насамперед актуалізація й розгляд із сучасних психолого-педагогічних позицій побудови процесу навчання, виховання, розвитку і соціалізації дитини у сфері її дозвілєвої діяльності. У такому контексті, на думку В. Г. Кременя, «... в сучасних умовах принцип виховуючого навчання слід замінити принципом навчального виховання, де головною метою стає виховання особистості, ...цей принцип передбачає, що головним показником результативності й ефективності діяльності школи і вчителів стають рівень і стійкість засвоєння культури, моральність й соціальна зрілість учнів, які мають виявлятися в їхньому житті й діяльності, повсякденній поведінці як у навчальному закладі, так і поза його межами, у характері й особливостях їхньої потребнісно-мотиваційної сфери, в динаміці розвитку індивідуальних здібностей та пізнавальних можливостей» [4, с. 418].

Саме такий підхід до зміни освітньо-виховної парадигми знайшов своє відображення у Законі України «Про позашкільну освіту» [7], Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті [8], Концепції позашкільної освіти і виховання [4], Концепції громадянського виховання дітей та учнівської молоді в умовах розбудови українського суспільства [9]

Зокрема у Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні визначено, що метою навчально-виховної діяльності позашкільних навчальних закладів є виховання і розвиток творчого потенціалу та соціальної активності особистості, формування її системи гуманістичних цінностей, моральної вихованості, патріотизму та громадянської відповідальності за власні вчинки і дії. Це дає підстави стверджувати, що сучасному вихованню у порівнянні з освітою у позашкільних навчальних закладах має бути в повній мірі властива випереджувальна роль, виховання має ставати засобом відродження національної культури, припинення соціальної деградації, стимулом пробудження таких моральних якостей, як совість, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива, відповідальності за власні вчинки і дії [10, с. 6–10].

Ефективне досягнення зазначених вище цілей забезпечується своєрідністю навчально-виховної діяльності сучасних позашкільних навчальних закладів, яка проявляється, насамперед, у добровільному і цілеспрямованому використанні дитиною вільного від навчання у загальноосвітній школі часу для найповнішого розвитку своїх потенційних можливостей. Остання думка підкріплюється аналізом сучасної педагогічної практики, у межах якої проблема організації та використання дозвілля і підготовка дітей до його розумного й доцільного з педагогічної точки зору здійснення, стає дедалі актуальнішою. Тому сьогодні ми маємо говорити про ще один аспект діяльності позашкільних навчальних закладів і розглядати його як одне з найважливіших завдань, що полягає у подоланні протиріччя між розумінням дітьми свого вільного часу як відпочинку і діяльністю позашкільного навчального закладу як провідної організаційно-педагогічної структури – загальнодержавного інституту

соціального виховання зростаючої особистості. Отже, актуальність модернізації змісту позашкільної освіти посилюється тим, що ця система визначально орієнтована на вільний вибір особистістю змісту, видів і форм діяльності, формування її особистих уявлень про соціокультурне і соціоприродне середовище, розвиток пізнавальної мотивації і творчих якостей як важливих складових її життєвої компетентності. Тому позашкільна освіта сьогодні має розглядатись як така, що виявляє найближчі перспективи розвитку особистості в різних соціальних й освітньо-виховних інститутах, де позашкільні навчальні заклади мають стати центрами мотиваційного розвитку особистості, її самореалізації і професійного самовизначення [11].

Враховуючи останнє, навчально-виховний процес позашкільних навчальних закладах має організується з обов'язковим урахуванням умов особливої соціальної сфери вільного часу дитини, що дасть змогу ефективніше вирішувати поставлені перед цими навчальними закладами завдання освіти і виховання підрастаючої особистості. Тим самим актуалізується проблема визначення місця і ролі позашкільної освіти і виховання у сучасній національній освітній системі, у межах якої позашкільні навчальні заклади разом із загальноосвітніми школами, професійними та вищими навчальними закладами мають складати в регіонах України різнорівневу і водночас цілісну освітньо-виховну систему, яка індивідуалізує інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток дитини в межах єдиного соціокультурного простору держави [12, с. 7–9].

Отже, визначені нами окремі теоретичні положення щодо конструювання змісту позашкільної освіти і виховання учнів мають багатокomпонентну внутрішню побудову, складну структуру психолого-педагогічних взаємозв'язків, що в сукупності має відповідати меті і конкретним цілям освіти й виховання учнів, забезпечувати ефективність процесів духовно-морального зростання й формування відповідальності за власні вчинки і дії на всіх етапах навчання. За таких підходів зміст позашкільної освіти і виховання учнів ми розглядаємо як педагогічне втілення не лише особистісних освітніх потреб, інтересів і мотивів учнів та їхніх батьків, але й як модель соціального замовлення, як вимоги суспільства, в яких концентруються світові тенденції розвитку і становлення особистості з високим рівнем знань, сформованих інтелектуальних умінь та практичних навичок.

Згідно з цим соціальним замовленням позашкільний навчальний заклад розглядається нами як такий, що має забезпечити не лише оволодіння учнями глибокими та міцними знаннями, але й сформувати та розвинути практичні уміння та навички самостійно їх поповнювати і, головне, творчо їх застосовувати на практиці, формувати науковий світогляд, високі духовні і моральні якості та навички морально доцільної поведінки, сприяти професійній орієнтації та самореалізації у сучасному складному багатогранному житті [13].

Для розуміння важливості вирішення означених вище проблем слід наголосити на тому, що сучасна навчально-виховна діяльність у межах

позашкільних навчальних закладів за своєю сутністю переважно побудована за схемою: «навчальне завдання – усвідомлення, сприймання, запам'ятовування – навчально-пізнавальна та практична творча дія і діяльність». Якщо перших два блоки цієї схеми переважно реалізуються повністю у навчально-виховному процесі, то, на жаль, останній, а саме практична творча робота (як індивідуальна, так і колективна) не завжди розглядається педагогами як кінцевий результат і як реальна, а головне досить ефективна форма не лише закріплення здобутих учнями знань, формування умінь творчо реалізувати їх на практиці, але й як форма соціального становлення особистості – громадянина, патріота й Людини. Тобто цей етап, за нашим висновком, має бути спрямований на включення особистості учня (за умови врахування його інтересів, запитів, системи мотивів й індивідуальних можливостей) в соціально значущу як індивідуальну, так і колективну діяльність та – головне – соціально значущу роботу, у межах якої ефективно відбуваються процеси засвоєння моральних норм і соціального досвіду громади, членами якої вони є.

Саме за такого підходу, коли на основі узагальнення здобутих знань й результатів дослідницької діяльності та суспільно-корисної, масової чи природоохоронної роботи особистості в довкіллі (останній конструкт характерний у найбільшій мірі саме для позашкільного навчального закладу), особистість вибудовує алгоритм своєї майбутньої творчої діяльності, ми можемо стверджувати про зміцнення її психологічної потенції щодо свідомої як особистісно, так і суспільно значущої активної діяльності. Кожна здійснювана у такій послідовності вольова дія, як стверджує І. Д. Бех, залишає внутрішню психологічну опору для розгортання дії в наступному, яка в свою чергу зміцнює і додає необхідної сили внутрішній готовності до подальшої вольової діяльності [14, с. 196].

Останнє дає змогу стверджувати, що опосередковані психікою знання та ціннісні орієнтації мають безпосередній вплив на формування ідей, поглядів, почуттів, кола інтересів, ідеалів й відповідно потреб, які задовольняються особистістю саме у практичній творчій як індивідуальній, так і творчій колективній діяльності. І саме свідоме сприйняття мотиваційних основ такої активності дає змогу особистості краще з'ясувати причини, заради яких вона її здійснює, і що саме, і як впливає на вибір її дій та вчинків. Саме такі розумові процеси є показником і водночас критерієм рівня інтелектуальної самореалізації особистості, її здатності до усвідомлення соціальної значущості тієї діяльності, котру планується здійснити, тобто визначається певна тенденція розвитку і становлення предметно-перетворювального позитивного ставлення особистості до навколишньої дійсності.

У цьому контексті необхідним є чітке визначення сутнісних характеристик діяльності педагога (спеціаліста) позашкільного навчального закладу, яка, за нашим трактуванням, розглядається, насамперед, як процес підтримки, координації, корекції і в деяких випадках спрямування вчинків, дій та діяльності особистості, удосконалення її інтелектуальних, духовних та фізичних можливостей у

сфері дозвілленої діяльності. Ця особливість навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу визначає специфіку діяльності педагога, спрямовану на ефективне формування інтелектуально, духовно та фізично розвиненої особистості. Це досягається за умови, коли у професійній діяльності педагога поєднуються такі її компоненти: *соціально-педагогічний* (розкриває сутність проблем взаємодії у психолого-педагогічних системах: «дитина – дитина», «дитина – дорослий», «дитина – педагог», «дитина – педагог – батьки – громада» та наслідки цієї взаємодії як морально-соціальна категорія); *психолого-педагогічний* (характеризує побудову змісту позашкільної освіти і виховання та підходи й засади їх реалізації); *спеціально-науковий* (забезпечує умови ефективного усвідомлення учнями сутності життєво важливих проблем і шляхів їх вирішення); *діяльнісно-процесуальний* (характеризує змістове наповнення, напрями, обсяги, інтенсивність та алгоритм навчально-пізнавальної та творчої діяльності педагога як її екстраполяцію на навчальну діяльність і практичну роботу дитини); *предметно-операційний* (забезпечує умови для усвідомлення учнями взаємозв'язків і взаємозалежностей у системах: «людина – людина», «людина – суспільство», «природа – людина – суспільство», визначає обсяги і спрямування навчально-виховної діяльності педагога, а також навчально-пізнавальної, пошукової, дослідницької і конструкторської діяльності та конкретної суспільно корисної, масової чи природоохоронної роботи учнів) [15].

У такому контексті педагог позашкільного навчального закладу розглядається нами, насамперед, як суб'єкт педагогічної підтримки розвитку і становлення особистості. Щоб точніше зрозуміти специфічні особливості діяльності педагога позашкільного навчального закладу, необхідно ґрунтовно розглянути сам процес педагогічної підтримки дітей. Оскільки ми трактуємо позашкільну освіту й виховання як взаємодію процесів соціалізації й індивідуалізації на шляху становлення підростаючої особистості, тобто в єдності навчально-виховних впливів на неї, то саме педагог і має виконувати роль супроводження дитини по шляху пізнання нею дійсності. Водночас не бути поведирем, а стати її старшим товаришем, її ідеалом, тією людиною, з великої літери, на яку можна спертись, яка прийде на допомогу, порадить і не залишить у біді.

Відтак, процес здобуття позашкільної освіти передбачає засвоєння дитиною системних знань про світ та способи його пізнання, правові норми, норми спілкування, прийняті у суспільстві цінності, тобто те, що дає змогу людині жити й ефективно працювати, як і кожен із членів цього суспільства. За цих умов здобуття освіти стає справжнім процесом соціалізації дитини, коли різними логічно вибудованими формами, методами та засобами «...створюється інтелектуальне й духовно-моральне поле ефективного засвоєння дитиною соціально визнаного, належного всім членам громади морального досвіду, що забезпечує комфортні умови входження зростаючої особистості у загальний для всіх життєвий простір» [16, с. 21–22].

У свою чергу виховання, будучи провідною складовою навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах, розглядається нами також як частина процесу соціалізації, як спеціально організований процес засвоєння дитиною соціально визнаних цінностей, формування нормативних якостей особистості та зразків поведінки. До того ж виховання – це усвідомлене і цілеспрямоване зрощування людини як особистості, згідно зі специфікою цілей, соціальних груп і організацій, в яких воно здійснюється. Тому, на відміну від соціалізації як процесу неперервного, виховання є процесом дискретним, перервним, здійснюється планомірно, однак обмежене в часі і місці здійснення. Тоді виховання слід розглядати як виховну взаємодію, в ході якої педагог як носій суспільного досвіду систематично діє з метою вдосконалення особистості і, переважно, буде свою діяльність на основі аналізу й опрацювання зворотної інформації про її результативність [17, с. 87].

Отже, у процесі виховання співвідносяться і логічно взаємодіють такі компоненти цього процесу: особистість вихованця як активного суб'єкта; виховні цілі, зміст виховання, модель організації виховного процесу як сукупність взаємопов'язаних між собою алгоритмів виховної діяльності педагога і вибудованих ним та усвідомлених особистістю морально вивірених алгоритмів поведінки дитини, що в результаті характеризує рівень її вихованості.

Водночас іншим важливим процесом, який саме характерний для позашкільних навчальних закладів, є індивідуалізація життєвого шляху зростаючої особистості. Саме індивідуалізація процесу виховання розглядається нами як система знанневих орієнтирів, форм і методик та засобів, які сприяють усвідомленню зростаючою особистістю своїх відмінностей від інших, можливо, своєї нинішньої слабкості і водночас свого потенціалу – інтелектуального, духовного, морального, творчого та фізичного. Це усвідомлення необхідне для духовного прозріння дитини, для самостійного й успішного її просування на шляху індивідуального розвитку, вибору сенсу життя й власного життєвого шляху.

Тобто йдеться про допомогу учневі в царині особистісного його самовизначення і самоствердження. За такого підходу предметом педагогічної підтримки в освітньо-виховному процесі позашкільного навчального закладу стає процес спільного з дитиною визначення її власних (часткових освітніх й розвивальних) цілей, можливостей та шляхів задоволення інтересів, подолання перешкод (наявних проблем), які заважають їй зберегти свою людську гідність, самостійно досягати бажаних успіхів у навчанні, самовихованні, спілкуванні та взагалі у життєдіяльності в освітньо-виховному середовищі позашкільного навчального закладу. Тоді позашкільну освіту й виховання дітей та учнівської молоді є всі підстави розглядати сьогодні як певну взаємодію процесів виховання, самовиховання, становлення й само становлення, що відповідає віковим можливостям професійної орієнтації. А це в сукупності є провідними складовими соціалізації підростаючої особистості зі сформованими у неї життєво важливими компетентностями, що забезпечує

«...створення інтелектуального поля входження зростаючої особистості у загальний для всіх життєвий простір» [18].

Отже, можемо зробити висновок, що досягнення такого результату стає можливим за умови запровадження у позашкільних навчальних закладах інноваційної моделі цілісного позашкільного освітньо-виховного простору, побудованого на гуманістичній (культурологічній) парадигмі, де центром системи визначено дитину з її потребами, мотивами, бажаннями, інтересами, переконаннями, ідеями та ідеалами і якому має бути надано системність, ціннісно-орієнтоване спрямування на інтелектуальний й духовний розвиток особистості, творчий й соціально активний характер її навчально-пізнавальної і суспільно-практичної діяльності, завдяки сформованим життєво важливим компетентностям.

У статті здійснено характеристику сутності основних теоретичних засад формування життєво важливих компетентностей дітей та учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах. Актуальним залишається розгляд проблем науково-методичного й психолого-педагогічного супроводу важливих навчально-виховних впливів на зростаючу особистість у системі позашкільної освіти й виховання.

Список використаних джерел:

1. Кремень В. Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : монографія / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн [Національна академія педагогічних наук України]. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 368 с.
2. Концепція позашкільної освіти // Інформаційний збірник Міносвіти України. – № 7. – 1997. – С. 22–32.
3. Пустовіт Г. П. Позашкільні навчальні заклади – погляд у майбутнє / Г. П. Пустовіт // Нова педагогічна думка: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Формування соціальної компетентності вихованців позашкільних навчальних закладів», (Рівне, 9–10 червня 2011). – Рівне, 2011. – № 3. – С. 17–19.
4. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – К.: Педагогічна думка. – 2009. – 520 с.
5. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання в контексті трансформаційних процесів у суспільстві / Г. П. Пустовіт // Позашкільна освіта і виховання. – 2006. – № 1. – С. 6–14.
6. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наукове видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
7. Закон України «Про позашкільну освіту» // Освіта України. Нормативно-правові документи. – К. : Міленіум, 2001. – С. 227–263.
8. Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 24 с
9. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Педагогічна газета. – 2000. – № 6 (172). – С. 4–6.
10. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Освіта України. – 2004. – № 94. – С. 6–10.

11. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект: Монографія. / Г. П. Пустовіт. Книга 1. Видання 2-е доп. і випр. – Видавництво МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2010. – 379 с.
12. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання в контексті трансформаційних процесів у суспільстві / Г. П. Пустовіт // Позашкільна освіта і виховання. – 2006. – № 1. – С. 6–14.
13. Пустовіт Г. П. Екологічне виховання учнів 5–9 класів у позашкільних навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / Г. П. Пустовіт. – Кіровоград : Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс ЛТД», 2003. – 146 с.
14. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
15. Пустовіт Г. П. Екологічна освіта учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія. / Г. П. Пустовіт. : Монографія. – К. – Луганськ : Альма-матер, 2004.– 540 с.
16. Коваль М. Б. Основы внешкольного образования / М. Б. Коваль. – Оренбург : Изд. ОГУ. – 1993. – С. 21–22.
17. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Хрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
18. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник для вищих навчальних закладів / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 840 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Kremen V.H. Synerhetyka v osviti: kontekst liudynotsentryzmu : monohrafiia [Synergetics in education: the context of man-centeredness : a monograph] / V. H. Kremen, V. V. Ilin [Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy]. K.: Pedahohichna dumka, 2012. – 368 s. (in Ukrainian)
2. Kontsepsiia pozashkilnoi osvity [The concept of out-of-school education] // Informatsiinyi zbirnyk Minosvity Ukrainy. – № 7. – 1997. – S. 22 – 32. (in Ukrainian)
3. Pustovit H.P. Pozashkilni navchalni zaklady — pohliad u maibutnie [Out-of-school education - a look into the future] / H.P. Pustovit // Nova pedahohichna dumka: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [“Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti vykhovantsiv pozashkilnykh navchalnykh zakladiv”], (Rivne, 9-10 chervnia 2011). – Rivne, 2011. – №3. – S. 17 – 19. (in Ukrainian)
4. Kremen V.H. Filosofiia liudynotsentryzmu v stratehiakh osvitnoho prostoru [Philosophy of man-centeredness in strategies of educational space] / avt. V. H. Kremen. – K.: Pedahohichna dumka. – 2009. – 520 s. (in Ukrainian)
5. Pustovit H. P. Pozashkilna osvita i vykhovannia v konteksti transformatsiinykh protsesiv u suspilstvi [Out-of-school education and upbringing in the context of transformation processes in society] // Pozashkilna osvita i vykhovannia. H. P. Pustovit. – 2006. – № 1. – S. 6 – 14. (in Ukrainian)
6. Bekh I. D. Vykhovannia osobystosti: u 2 kn. Kn. 1: Osobystisno oriientovanyi pidkhid: teoretyko-tekhnologichni zasady: [Education of

- personality: in 2 books. Book 1: person-oriented approach: theoretical and technological bases:] Naukove vydannia. / I. D. Bekh. – K.: Lybid, 2003. – 280 s. (in Ukrainian)
7. Zakon Ukrainy “Pro pozashkilnu osvitu” [The law of Ukraine “On out-of-school education] / Osvita Ukrainy. Normativno-pravovi dokumenty. – K.: Milenium, 2001. – 227 – 263 s. (in Ukrainian)
8. Natsionalna doktryna rozvytku osvity v Ukraini u XXI stolitti [National doctrine of education development in Ukraine in XXI century] – K.: Shkilnyi svit, 2001. – 24 s. (in Ukrainian)
9. Kontsepsiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoyi derzhavnosti [The concept of civil education of the individual in the conditions of development of Ukrainian statehood] / Педагогічна газета, – 2000. – № 6(172). – С. 4 – 6. (in Ukrainian)
10. Natsionalna prohrama vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi v Ukraini [National programme for education of children and youth in Ukraine] / Osvita Ukrainy. – 2004. – № 94. – S. 6 – 10. (in Ukrainian)
11. Pustovit H.P. Pozashkilna osvita i vykhovannia: teoretyko-dydaktychnyi aspekt: Monohrafiia. [Out-of-school education: a theoretical-didactic aspect: Monograph] / H. P. Pustovit. Knyha 1. Vydannia druhe dop. i vypr. – Vydavnytstvo MDU im. V.O.Sukhomlynskoho 2010. – 379 s. (in Ukrainian)
12. Pustovit H. P. Pozashkilna osvita i vykhovannia v konteksti transformatsiinykh protsesiv u suspilstvi [Out-of-school education and upbringing in the context of transformation processes in society] / H. P. Pustovit // Pozashkilna osvita i vykhovannia. – 2006. - № 1. – S. 6 – 14. (in Ukrainian)
13. Pustovit H.P. Ekologichne vykhovannia uchniv 5 – 9 klasiv u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh: [Ecological education of 5 – 9 grades pupils in out-of-school educational institutions] Navchalno-metodychnyi posibnyk / H. P. Pustovit. – Kirovohrad, Polihrafichno-vydavnychiy tsentr TOV ”Imeks LTD”, 2003. – 146 s. (in Ukrainian)
14. Bekh I.D. Osobystisno zoriientovane vykhovannia. [Personally oriented education] / I. D. Bekh. – K.: IZMN, 1998. – 204 s. (in Ukrainian)
15. Pustovit H.P. Ekologichna osvita uchniv 1 – 9 klasiv u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh: Ecological education of 1 – 9 grades pupils in out-of-school educational institutions] Monohrafiia. / H. P. Pustovit : Monohrafiia. – K – Luhansk: Alma-mater, 2004.– 540 s. (in Ukrainian)
16. Koval M.B. Osnovy vneshkolnoho obrazovaniya.[Foundations of out-of-school education] / M. B. Koval – Orenburh.: Yzd. OHU. – 1993. – S. 21 – 22. (in Russian)
17. Entsiklopediia osvity [Encyclopedia of education] / Akad. ped. nauk Ukrainy; holovnyi red. V. H. Kremen. – K.: Khrinkom Inter, 2008. – 1040 s. (in Ukrainian)
18. Bekh I.D. Vykhovannia osobystosti : pidruchnyk dlia vyshchykh navchalnykh zakladiv [The education of the individual : tutorial for higher educational institutions] / I. D. Bekh. – K. : Lybid, 2008. – 840 s. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье раскрыты и охарактеризованы философско-культурологические и психолого-педагогические аспекты воспитания личности в учебно-воспитательном процессе внешкольных учебных заведений как важной сферы их досуговой деятельности; осуществлены выделение и характеристика ведущих концепций, теоретических подходов к формированию личности за пределами школы в современных социокультурных измерениях.

Ключевые слова: внешкольное образование и воспитание, учебно-воспитательный процесс, личность, социокультурные вызовы, педагогизация досуговой деятельности учащихся.

Abstract. Philosophical-cultural and psychological-pedagogical aspects of upbringing in the educational process of out-of-school institutions as an important field of leisure activities are highlighted and characterized in the article; description of leading concepts, theoretical approaches to the development of the growing personality in outside school in contemporary socio-cultural dimensions is carried out.

Out-of-school education is considered as a specific interaction of the processes of education and self-formation and self-development of personality. This, in combination are key components of socialization of a growing personality with formed vital competencies. It is possible to achieve such result under condition of introduction in out-of-school educational institutions innovative model of holistic extracurricular educational space, built on humanistic (cultural) paradigm, where the child with her needs, motives, desires, interests, beliefs, ideas and ideals is the center of the system.

The article presents the characteristics of the essence of major theoretical bases of forming of vital competence of children and youth in out-of-school education institutions. The consideration of problems of scientific-methodological and psycho-pedagogical support of important educational influences in the growing personality in the system of out-of-school education remains to be relevant.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2016

Р. В. Павелків

РОЛЬ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Анотація. У статті розкрито та проаналізовано психологічні закономірності розвитку моральної свідомості у процесі навчання та виховання учнів молодшого шкільного віку. На основі аналізу наукових джерел із проблеми дослідження обґрунтовано теоретичні основи формування та розвитку моральної свідомості учнів молодшого шкільного